

Лекції з курсу «Соціологічна думка в Україні»

Лекція 5. Вітчизняні соціологічні рефлексії в ХІХ ст.

План

1. Кирило-Мефодіївське Братство.
2. Соціологічна тематика праць Миколи Костомарова.
3. Соціетальна проблематика у працях Пантелеймона Куліша.
4. Значення творчості Тараса Шевченка для розвитку національної ідеології.

Література:

1. Андрущенко В. П., Горлач М. І. Соціологія : навч. посібник / В. П. Андрущенко, М. І. Горлач. К. : «Єдинорог», 1998. 624 с.
2. Захарченко М. В., Погорілий О. І. Історія соціології: від античності до початку ХХ ст / М. В. Захарченко, О. І. Погорілий. К. : Либідь, 1993. 336 с.
3. Історія соціологічної думки: навчальний енциклопедичний словник-довідник / за наук. ред. В.М. Пічі [Н.В. Коваліско, В.М. Онищук, Н.М. Цимбалюк та ін.]. Львів: «Новий Світ – 2000». 2016. 687 с.
4. Історія української соціологічної думки: навчальна біографічна енциклопедія / За наук ред. В.М. Пічі [В.М. Онищук, Ю.Ф. Пачковський, Н.М. Цимбалюк та ін.]. Львів: «Новий Світ – 2000». 2019. 334 с.
5. Черниш Н.Й. Соціологія: Підручник за рейтингово-модульною системою навчання. 5-е вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2009. 468 с.

1. Кирило-Мефодіївське Братство

40-ві – 50-ті роки ХІХ ст. відзначаються поглибленням кризи кріпосної системи в Російській імперії, що зумовило загострення політичної та ідейної боротьби як в центрі, так і на периферії. Характерною особливістю цієї кризи було переплетення антикріпосницьких настроїв у метрополії з національно-визвольними на національних околицях, особливо в Україні.

Великий внесок у розвиток пізнання, людини, суспільства, гуманітарної освіти, науки та культури зробили діячі *Кирило-Мефодіївського Братства*, яке діяло наприкінці 1845 – початку 1846 рр. До братства належали **М.Костомаров**, **М.Гулак**, **Т.Шевченко**, **П.Куліш**, **В.Білозерський**, **О.Маркович** та ін. Основні ідеї братчиків висловлені у творі М.Костомарова «*Закон Божий, або Книга буття українського народу*», в якому подано картину світової історії, історії

України та її поневолення. Закінчується ця книга романтичною картиною «відродження, або повстання України з мертвих».

Братство ставило метою ліквідацію кріпосного права, знищення привілеїв для вищих станів суспільства, встановлення республіканської форми державного правління та об'єднання усіх слов'янських народів Росії, України, Польщі, Чехії, Сербії, Болгарії у єдиному панслов'янському союзі незалежних держав на основі федерації.

Соціально-політичне та культурно-історичне значення цього документа в національній історії України величезне: вперше таємна організація інтелігенції поставила гострі політичні й національні питання про відродження нації та її державності в союзі вільних слов'янських народів, про створення суспільства без соціального гніту, без царів і панів.

Можна виділити три основні підходи, пов'язані з розумінням першочергових соціальних проблем, які потрібно вирішувати. М.І.Костомаров вбачав головну мету в об'єднанні слов'янських народів. П.О.Куліш розумів процес звільнення селянства в дуже далекій історичній перспективі на шляхах просвіти народу й розвитку національної української культури. Найбільш радикальними були ідеї Т.Г.Шевченка, навколо якого об'єдналася група в складі М.Гулака, О.Навроцького, М.Савича та інших, яка ставила своєю метою не лише реалізацію загальних програмних положень братства, а й вимагала більш рішучих дій, аж до народного повстання.

Значення Кирило-Мефодіївського братства в духовному житті України XIX ст. важко переоцінити. Національне питання й проблеми державної незалежності України стали завдяки діяльності братства дієвим фактором національної консолідації та консолідації української інтелігенції.

3.Соціологічна тематика праць Миколи Костомарова

Чільне місце організатора й теоретика посідає в Кирило-Мефодіївському братстві особистість Костомарова.

М.Костомаров розробив програму та ідеологію братства, що були закладені в основу «Книги Буття українського народу». Соціально-політичне та культурно-

історичне значення цього документа в національній історії України величезне: вперше таємна організація інтелігенції поставила гострі політичні й національні питання про відродження нації та її державності в союзі вільних слов'янських народів, про створення суспільства без соціального гніту, без царів і панів.

В прокламації «До братів українців» М.Костомаров розкривав систему політичної федеративної організації слов'ян, котрі мають поєднатись, але «так, щоб кожен народ складав свою республіку й управляв своїми справами незалежно від інших, щоб кожен народ мав свою мову, свою літературу і свій власний устрій...».

Ідеї егалітарності (рівності) українців містили елемент національного месіанства й не відповідали історичним реаліям. У соціальній структурі України Костомаров не побачив тієї соціальної полярності, яку гнівно засуджував Т.Г.Шевченко.

3.Соціетальна проблематика у працях Пантелеймона Куліша

Активно займаючись громадською, літературною, науковою і видавничою діяльністю, П.Куліш був одним із лідерів українського руху, але помер у злиднях, самотнім. Вболіваючи за долю України та її народу, П.Куліш вважав, що в Україні немає активного суб'єкта – соціальної групи чи верстви, здатної до розбудови національної держави. Від першопочаткового захоплення українським козацтвом він переходить до розгляду його як деструктивної соціальної сили, позбавленої державницької ідеї.

Переконання в нездатності українців створити власну державу зумовило позитивну оцінку Кулішем акту приєднання України до Росії, котра нібито міццю й авторитетом своєї державності забезпечувала Україні можливість культурного розвитку. Куліш вважав, що росіянам притаманна державотворча діяльність, тоді як українці мають перевагу в сфері культурної творчості. Він помилково гадав, що росіяни та українці співіснують, спеціалізуючись відповідно у сферах державно-політичної та культуротворчої діяльності. Проте відомий Емський акт 1876 р. Олександра II про заборону викладання, книгодрукування українською мовою показав штучність концепції П.Куліша. Його спроби в дуже скромних і лояльних щодо царизму засобах здійснити досить обмежені програми забезпечення розвитку

української школи, освіти, літературного й культурного процесів виявились марними, а штучні принципи рівноправного співіснування «державницького» і «культуро творчого» народів – ілюзорними.

П.Куліш – ворог насильства й революційних актів, навіть якщо вони спрямовані на завоювання свободи. В них він убачав головну причину української руйни. Творчий потенціал українства, матеріалізований у його поезії, піснях, на думку Куліша, при відповідній виховній, просвітницькій та освітній роботі змусить український народ «прокинутися», і тоді «розкується, покидає кайдани Вкраїна» і на нашій землі настане час, коли запанує єдність, злагода, «воля і дума єдина».

Це стрижньові ідеї *Кулішевої концепції, відомої під назвою «хуторянської»*. В її основі лежить глибоке переконання автора в національних ідеалах і цінностях минулого, їх неодмінному наступному відродженні та ствердженні в народному житті. Автор ідеалізує й романтизує минувшину України, її «хуторянські» ідеали, котрим він надавав особливого значення.

4.Значення творчості Тараса Шевченка для розвитку національної ідеології

У суспільно-політичних поемах **Т.Шевченка** виражено ідею українського державництва, самостійності, соборності, проголошується заклик до відновлення козацької традиції, українського демократизму, віра у воскресіння України та в зміну суспільного ладу.

Т.Г.Шевченко не був соціологом, і ми не станемо вишукувати в його творах соціологічних сентенцій. Проте розглядаючи історію соціологічної думки в Україні, не згадати Шевченка неможливо з двох основних причин. По-перше, діяльність і творчість Т.Шевченка істотно вплинули на розвиток суспільно-політичної та соціологічної думки в Україні, по-друге, сама особистість і духовна спадщина його становлять унікальний Предмет соціологічного аналізу.

Т.Шевченко вважав, що суспільно-політичним ідеалом є встановлення демократичної республіки, за взірцем республіканського устрою США. Творчості Т.Шевченка притаманні гуманізм, людяність, християнська терпимість. Гуманізм Т.Шевченка – це не гуманізм зовнішнього спостерігача. Автор сам є його безпосереднім об'єктом і суб'єктом. Цей гуманізм виходить із внутрішніх джерел

народної моралі та ідеалів. Т.Шевченко обґрунтував висновок, що закон, який дозволяє бранця продати, купити, зробити рабом і утримувати свавільно, не заснований на жодному праві і є антилюдяним. Діяльність і творчість Т.Шевченка істотно вплинули на розвиток суспільно-політичної та соціальної думки в Україні. Соціально-політичні погляди Т.Шевченка знайшли своє найбільше віддзеркалення в **поемах «Гайдамаки» (1841р.), «Гамалія» (1842 р.), «Сон» (1844 р.), «Кавказ» (1845 р.) та ін.**

В історії українського народу немає особистості, яка б за своїм авторитетом, значенням і впливом на сучасників і нащадків могла бути поставлена врівень із Т.Шевченком, в особистій долі й творчості якого сфокусувались і відобразились найгостріші проблеми індивідуальної та загальної екзистенції епохи.